

Францішак Багушэвіч

Імя Францішка Казіміравіча Багушэвіча (нарадзіўся 21 красавіка 1840 г., памёр 28 красавіка 1900 г.) вядома нашай грамадскай, як імя паэта — рэволюцыйнага дэмакрата XIX стагоддзя, творчасць якога непасрэдна прымыкае да творчасці Шэўчэнкі, Некрасава, Салтыкова-Шчэдрына і ў значнай меры грунтуецца на гэтай творчасці. Гэта зусім натуральна, бо яна вынікла з тых самых гістарычных умоў класавай барацьбы перадрэформеннай і паслярэформеннай Расіі.

Праўда, творы Фр. Багушэвіча з'явіліся ў друку крыху пазней. Яны былі надрукаваны ў пачатку 90-ых гадоў («Дудка беларуская» — у 1891 г. у Кракаве пад псеўдонімам «Мапей Бурачок», «Смык беларускі» — у 1894 г. у Познані пад псеўдонімам «Сымон Раўка з-пад Барысава»). Але гэта не адрывае іх ад бурнай эпохі 60—70-ых гадоў, па-першае, таму, што ў той час склаўся светапогляд Багушэвіча, як грамадскага дзеяча і пісьменніка, а, па другое — таму, што 90-ыя гады — гады пачатку ўздыму рабочага рэволюцыйнага руху — зноў ставілі, як адно з самых актуальных пытанняў, пытанне ліквідацыі рэштак прыгонніцтва.

Для Беларусі, дзе рэшткі прыгонніцтва былі яшчэ больш пашыраны і праўдлівыя з яшчэ большай жорсткасцю, рэволюцыйна-дэмакратычная паэзія Багушэвіча, нават апублікаваная ў 90-ых гадах, мела асаблівае значэнне. Закранаючы пытанні несправядлівасці існуючага сацыяльнага ладу і беззаконнасці яго існавання, паэзія Багушэвіча давала штуршок рэволюцыйным імкненням сялянства, нягледзячы на тое, што сама непасрэдна і проста не заклікала да рэволюцыйнага дзеяння.

У 1902 годзе Ленін пісаў: «Мы перажываем бурныя часы, калі гісторыя Расіі крочыць уперад сямімільнымі крокамі, кожны год значыць часам больш, чым дзесяцігоддзі мірных перыядаў. Падводзяцца вынікі паўстагоддзя пераформеннай эпохі, закладваюцца камяні для сацыяльна-палітычных пабудов, якія будуць доўгадоўга вызначаць лёс усёй краіны» (Ленін, т. V, ст. 145). Своеасаблівым адлюстраваннем паўстагоддзя пераформеннай эпохі была і творчасць паэта-дэмакрата.

Само сабой зразумела, што не ўсё ў спадчыне Фр. Багушэвіча было прыгодна стаць каменем у фундаменце новых «сацыяльна-палітычных пабудов». Яму былі ўласцівы асобныя памылковыя погляды, напрыклад, на сярэднявечную гісторыю Беларусі і на значэнне уніяцтва; ён ідэалістычна разглядаў пытанне аб мове і паэзіі і інш.

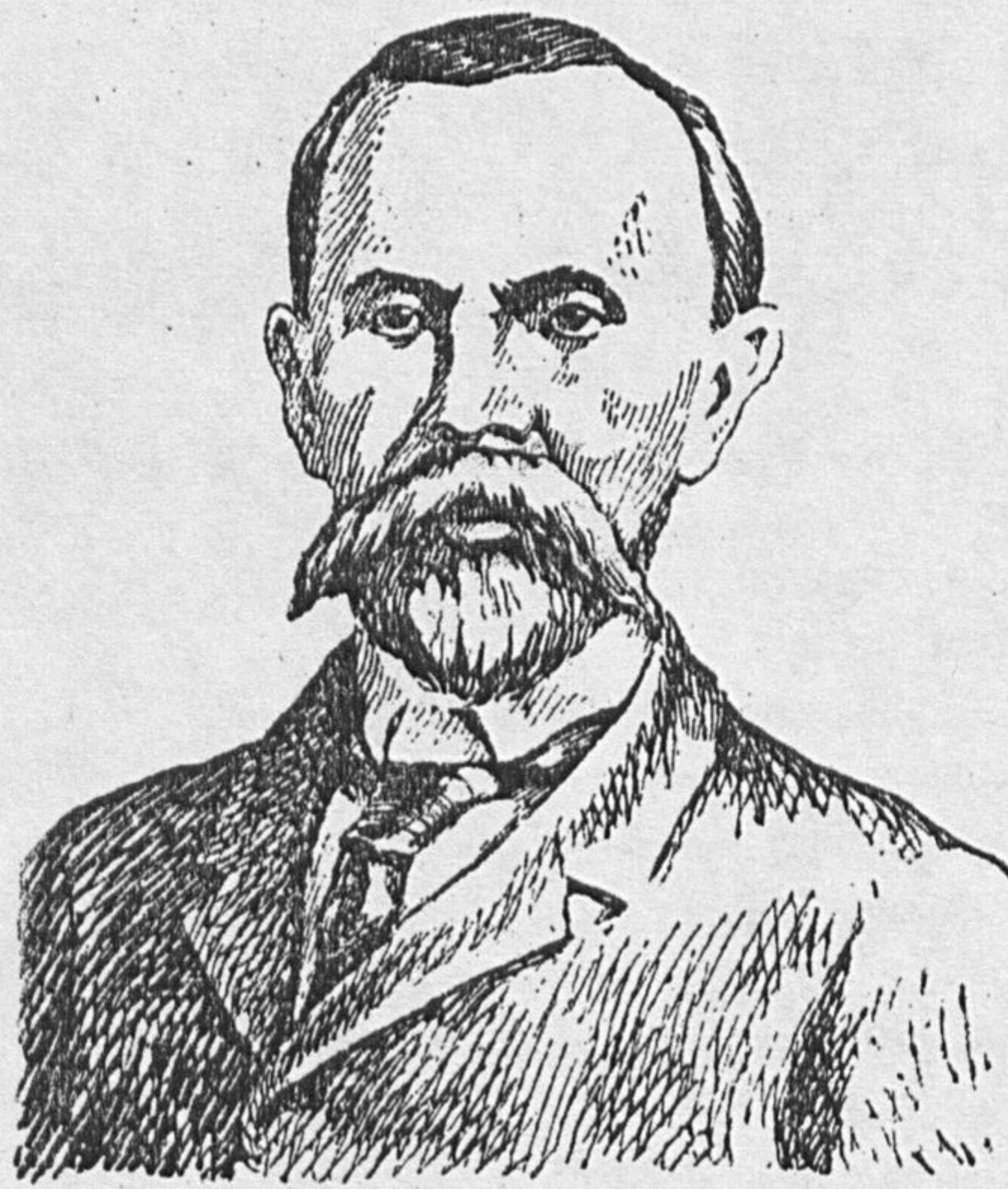
Але не гэтыя памылкі і недахопы абмежаванага часам светаўспрымання складалі сутнасць творчасці пісьменніка. Сутнасць яе складала зусім іншае. Фр. Багушэвіч ясна бачыў прыгнечанае становішча людзей працы — стваральнікаў усіх багаццяў на зямлі і ўзняў свой голас пратэсту супраць іх прыгнёту. А самае галоўнае — ён першы ў беларускай літаратуры смела і адкрыта стаў на пункт гледжання рускіх рэволюцыйных дэмакратаў — Белінскага, Дабралюбава, Чэрнышэўскага, Некрасава на паэзію, як на адзін з дзейных сродкаў палітычнай барацьбы за лепшы лёс прыгнечаных народных нізоў. У гэтым напрамку яму давялося перш-на-перш абараніць права народа на літаратуру на сваёй уласнай мове. І трэба сказаць, што гэтую абарону Фр. Багушэвіч правёў бліскава. У прадмове да зборніка «Дудка беларуская» ён пісаў:

«Братцы мілыя, дзеці Зямлі-Маткі маёй! Вам ахвяруючы працу сваю, мушу з вамі пагаварыць трохі аб нашай долі-нядолі, аб нашай бацькавай спрадвечнай мове, каторую мы самі, ды і не адны мы, а ўсе людзі цёмныя мужыцкай завуць, а завешча яна «беларускай». Я сам калісь думаў, што мова наша — «мужыцкая» мова і толькі таго. Але... з тэй пары я шмат гдзе быў, шмат чаго відзеў і чытаў, і праканаўся,

★
(Да пяцідзсяцігоддзя
з дня смерці)

★
што мова наша ёсць такая-ж людская і панская, як і французская, або нямецкая, або і іншая якая».

Аднак валоданне мовай для Багушэвіча не было самамэтаю, хаця ён і прызнаваў за ёй выключнае значэнне. Багушэвіч разка адмежаваўся і асудзіў ліберальна-памешчыцкі напрамак у беларускай літаратуры, — у прыватнасці Дуніна-Марцынкевіча. Паэта не задавальнялі беларускія кніжкі, якія па свайму зместу «нібы смеючыся з нашага брата пісаны».



Непасрэдны ўдзельнік сялянскага паўстання 1863 года, вучань Шэўчэнкі і Некрасава, ён добра ведаў, якія кніжкі патрэбны селяніну. Паэт двойчы едзе загінуў і там выдае на ўласны кошт свае творы пад двума рознымі псеўдонімамі і арганізуе іх перапраўку ў Беларусь. Робіць ён спробы надрукаваць зборнік апавяданняў «Беларускія расказы» і зборнік вершаў «Беларуская скрыпачка» ў царскай Расіі. Але царская цензура адразу ўбачыла непажаданую ёй сацыяльную накіраванасць паэзіі Багушэвіча і не дала дазволу на друкаванне. Магчыма да лірычных вершаў «Беларускай скрыпачкі» адносіцца і гэты невялічкі верш, два радкі з якога былі ўзяты сялянамі — сябрамі паэта для надпісу на вянку ў часе пахавання Багушэвіча:

«Вечер дзьме і вые,
Што аж мыслі рвуцца.
Змоўклі песні тыя,
Што іграў на дудцы.
Раз яшчэ зайграю
У астатняй хвілі
Для тых, што жаль маю,
Што мяне забылі...»*)

Скарга паэта на тое, што яго забылі, — відавочна вымушаная неспрыяльнымі ўмовамі для дэмакратычнай паэзіі ў царскай Расіі, — была перадачаснай. Пісьменніка не забылі. На яго паэзіі выходзіліся і вучыліся маладыя сілы беларускай рэволюцыйнай дэмакратыі 900-х гадоў.

У сваёй творчасці паэт праводзіць разкую грань паміж панам і селянінам, прычым усе сімпатыі яго на баку селяніна. Пан для яго — дармаед, паразіт, у якога, як і ў бандыта, «дабро ўсё злабыта толькі крыўдай братняй» (верш «Панская ласка»). Панскую дабрачыннасць паэт згодзен разглядаць толькі ў адным разрэзе: яна падобна на лігасць разбойніка, які выкінуў абрабаванаму пану кажухок і пасталы, каб той не замёрз у лесе.

Багушэвіч непавідзеў паноў векавой нянавісцю селяніна і сэрцам і розумам перадавога, прагрэсіўнага разначынца-дэмакрата. Прычым гэтая нянавісць была і кан-

крэтнай і абагуленай. Так, у эпіграме на магната Тадэуша Врублеўскага ён дае такі партрэт гэтага пана:

Малімончык наш Тадэўка,
Гад, на паперы масцюк:
Як пачуе, дзе ёсць дзеўка,
Дык улезе, як пацук...
Як ён моліцца — дык грэша,
Як смяецца — плачуць людзі,
Як пабожыцца — то брэша,
Як салодкі — кешка будзе...*)

А колькіх такіх-жа, толькі ўжо абагуленых і тыпізаваных партрэтаў паноў, ксяндзоў, ураднікаў, эканомоў, парскіх чыноўнікаў і суддзяў даў паэт у вершах «Быў у чысцы», «У астросе», «Бог не роўна дзеле», «Скацінная апека», «Песня» («Гарцуй, танцуй, пане! — табе хлеба стане»). З нянавісцю паказвае паэт і тых, хто здрадзіў свайму сялянскаму класу і, падвучыўшыся, перайшоў у стан эксплуата татараў (вершы «Ахвяра», «Калыханка»).

Доля селяніна непакоіць паэта. Ён гатоў аглохнуць, каб не чуць, «як звякаюць ланцугі на людцах, што з хат уцякаюць», заслепнуць, каб не бачыць, як «крыж уеўся ў плечы, ланцугі ў рукі» (верш «Праўда»). Але лёс вызначыў пісьменніку пачэсную ролю — будзіць свядомасць селяніна, раскрываць яму вочы на свет. І ўсю страсць сваёй душы, увесь талент мастака слова аддае паэт гэтаму свайму высокаму прызначэнню. У праграмным вершы першага зборніка «Мая дудка» Фр. Багушэвіч вызначае свае эстэтычныя погляды. Паэзія для яго — справа жыцця. Покуль «не высахнуць грудзі», «не выпякуць слёзы», «не падарвуцца сілы», паэт будзе змагацца за лепшую долю селяніна, здабываць для яго

Вадзіцы хоць каплю,
Ды такой вадзіцы,
Ды з такой крыніцы,
Што, як хто нап'ецца,
Дык вольным стаецца.

У сатырычных куплетах «Дурны мужык, як варона», трыбунным лірычным вершы «Бог не роўна дзеле», байцы «Воўк і авечка», баладзе «Не ўсім адна смерць», паэтычным дыялогу ў народным стылі «Чаго бяжыш, мужычок?», вершаваных апавяданнях «Быў у чысцы», «У судзе» і інш. — усімі новымі тады яшчэ для беларускай літаратуры паэтычнымі формамі і жанрамі — імкнецца растлумачыць пісьменніку селяніну, што ён сапраўдны творца багаццяў зямлі. Сваімі творами Фр. Багушэвіч імкнецца прабудзіць у прапоўным чалавеку пачуццё сілы і чалавечай годнасці.

Разам з гэтым ён ставіў і другую задачу — абудзіць у сэрцы кожнага чэснага чалавека любоў да сваёй радзімы-Беларусі. Ён едка высеіваў касмапалітызм і нізкапаклонства перад захадам з боку мясцовага шляхецтва.

Вуаліруючы свае пароды ў форму апавядання прастадушнага, наіўнага селяніна («У астросе», «Быў у чысцы»), Багушэвіч паказваў магчымую расправу народных нізоў са сваімі прыгнятальнікамі. Ва ўсім гэтым сказаўся жыватворчы ўплыў на яго паэзію рускай рэволюцыйна-дэмакратычнай літаратуры. Усім гэтым дораг і блізка Фр. Багушэвіч і нашаму чытачу, як папярэднік сучаснай беларускай паэзіі.

Дораг і блізка нам Фр. Багушэвіч і тым, што ён быў першым паэтам, які паставіў беларускую літаратуру канца XIX і пачатку XX стагоддзяў на грунт крытычнага рэалізму. У яго вучыліся гэтаму рэалізму і страснаму служэнню народу маладыя сілы рэволюцыйнай дэмакратыі пачатку дзевяцісотых гадоў: Цётка, Янка Купала, Якуб Колас, якія прышлі на змену «аднаструннай ліры» Фр. Багушэвіча са сваімі шматструннымі лірамі. Яны развілі далей тое, што даў беларускай паэзіі яе першы рэволюцыйна-дэмакратычны пісьменнік.

Міх. КЛІМКОВІЧ.

*) Верш гэты, як і нізка другіх, толькі нядаўна знойдзены і ўпершыню друкуюцца ў часопісе «Полымя» № 4, 1950 г.

*) Адтуль-жа.